

Małgorzata Sławek-Czochra

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4732-1341>

Symbolika religijna w kulturze medialnej na podstawie filmów *Boże Ciało* i *Powołany*

Religious symbolism in media culture
on the basis of the films *Corpus Christi* and *Called*

Abstract

The research aims to determine what religious symbols are used to build the world depicted in a contemporary film dealing with a vocation in the Roman Catholic faith. We used content analysis, comparative analysis, and analysis of the structure of the film work in our research. We also used the semantic current, indicating the importance of the symbol in the film. Ricoeur or Eliade believed that a symbol (the operation of a symbol) is evidence of man's relationship with the sacred. Therefore, the symbol gives the film a religious character in some sense. Thus, the interpretation of the film is an attempt to decipher the symbol, which is simultaneously present in two realities – concrete (geographic-historical) and non-concrete – everywhere and nowhere. The analysis showed that the film „Called” not only contains a larger array of symbols and sacraments but also allows for a deeper reading of them, releasing more meanings than the Oscar-nominated film by Jan Komasa „Corpus Christi.”

Keywords

religious symbols, film *Called*, film *Corpus Christi*

Abstrakt

Celem artykułu i badania jest ustalenie, jakie symbole religijne są wykorzystywane do budowania świata przedstawionego we współczesnym filmie traktującym o powołaniu w wierze rzymskokatolickiej. W badaniach wykorzystano analizę zawartości, analizę porównawczą oraz analizę struktury dzieła filmowego oraz nurt semantyczny, wskazujący na znaczenie symbolu w filmie. Ricoeur czy Eliade uważali, że symbol (działanie symbolu) jest świadectwem relacji człowieka z sacrum. Symbol nadaje więc filmowi w pewnym sensie charakter religijny. Interpretacja filmu jest więc próbą rozszyfrowania symbolu, który jest jednocześnie obecny w dwóch rzeczywistościach – konkretnej (geograficzno-historycznej) i niekonkretnej – wszędzie i nigdzie. Analiza wykazała, że film „Powołany” nie tylko zawiera większy wachlarz symboli i sakramentów, ale także pozwala na ich głębsze odczytanie, uwalniając więcej znaczeń niż nominowany do Oscara film Jana Komasy „Boże Ciało”.

Słowa kluczowe

symbole religijne, film *Powołany*, film *Boże Ciało*

Symbol w kulturze medialnej

Symbol towarzyszy człowiekowi w całym jego życiu. Żyje on w podwójnym świecie. W świecie, który został dla niego stworzony i tym, który sam nieustannie tworzy. Światem nieustannie tworzonym przez człowieka jest świat symboli, które są nieodzownym elementem jego życia. Ernst Cassirer twierdzi wręcz, że człowiek to „animal symbolicum”, czyli gatunek władający symbolami¹. Świat duchowy, którego są częścią pociąga człowieka i pobudza jego myślenie i poznanie, ukierunkowuje jego pragnienia i działania.

W XIX i XX wieku symbolom poświęcono wiele uwagi na gruncie filozofii, teologii, religioznawstwa, psychologii, socjologii i antropologii kulturowej. I jak twierdzi Leszek Polony, w obliczu rewaloryzacji znaczenia oraz wielości koncepcji symbolu, wszelaka próba projektowania na nowo jego definicji wydaje się przedsięwzięciem poznawczo chybionym i beznadziejnym. Uważa, że lepiej zwrócić się ku znaczeniom pierwotnym, gdzie symbol to zmysłowy znak niewidzialnej treści².

Na ogół symbole są wielotreściowe (wielogłosowe, wielobrzmiące), co oznacza, że zawierają różne treści i mogą być różnie odczytywane nie tylko przez różnych ludzi, na co wpływ mają niewątpliwie środowisko i życiowe doświadczenia, ale także przez tą samą osobę w zależności od sytuacji, w której się znajduje. Reprezentują one też określoną wartość, normę, ideę, wydarzenie, a także całościowy porządek i sens życia człowieka.

Symbole występują też pod różnymi postaciami. Według Leona Dyczewskiego mogą być przedmiotem, kolorem, dźwiękiem, znakiem ikonicznym, liczbą lub formą geometryczną, ruchem lub zachowaniem. Według Marka Boruckiego również osoby i miejsca mogą nabrać charakteru symbolicznego³. Symbole zasadniczo pełnią dwie funkcje: komunikatywną i znaczeniową. Odsyłają nas do znaczenia czegoś innego i reprezentują to znaczenie. Nie można projektować lub wymyślać symboli, bo „są one zakorzenione w praprzyczynie ludzkiego doświadczenia zbiorowego”⁴. Symbole ułatwiają i wzbogacają międzyludzką komunikację oraz rozwój osobowości, łączą ludzi w różnego rodzaju wspólnoty np. narodowe, czy wyznaniowe.

W publikacji *Kultura polska w procesie przemian* Dyczewski wymienia różne ich kategorie: publiczne i prywatne, religijne i laickie, strukturalne i astrukturalne, odnoszące się do porządku uroczystościowego i codziennego, dominujące i pomocnicze⁵.

¹ E. Cassirer, *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, Warszawa 1977, s.20-22.

² L. Polony, *Symbol i muzyka*, Kraków 2011, s. 98-99.

³ M. Borucki, *Polskie symbole narodowe. Historia i współczesność*, Warszawa 2013.

⁴ M. Lurker, *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i legendach*, Kraków 1994, s. 24.

⁵ L. Dyczewski, *Kultura polska w procesie przemian*, Lublin 1993, s. 235.

Z kolei Józef Dołęga uważa, że można je podzielić na symbole w poznaniu naukowym (w naukach nieteologicznych i naukach teologicznych), symbole narodowe, symbole narodowo-religijne oraz symbole religijne⁶. Z punktu widzenia niniejszych rozważań szczególnie interesujące wydają się symbole religijne i narodowo-religijne.

Do symboli religijnych zaliczamy tę grupę symboli, która jest związana z religią (...). Treść i forma symbolu religijnego jest związana z treścią i formą Objawienia lub z treścią ksiąg świętych w poszczególnych religiach świata. Dlatego można przypuszczać, że zróżnicowanie symboli religijnych zależy od treści i formy. Objawienia, co można wyrazić w sposób następujący: symbole religijne w swojej treści i formie zależą od treści religii⁷.

W symbolach narodowo-religijnych występują aspekty formalne, treściowe i interpretacyjne. W każdym z tych aspektów można wyróżnić dwie warstwy: jedna – związana z historią narodu i uwarunkowaniami biogeograficznymi; druga – uwarunkowana religią. Obie te warstwy w symbolach narodowo-religijnych tworzą pewną całość w ramach kultury i historii narodu⁸.

Choć pojęcie kultury pierwotnie było stosowane i wyjaśniane poprzez opozycję do natury, dziś w najogólniejszym znaczeniu można przyjąć, że przez termin „kultura” rozumiemy całokształt wytworów ludzkich wraz z działaniem człowieka prowadzącym w kierunku wytwarzania przedmiotów kulturowych⁹. Taka definicja „kultury” wskazuje, zarówno na jej bogatą treść, jak i szeroki zakres. Na treść składa się cała działalność człowieka, całe jego doświadczenie, współczesne i historyczne, wpisane w jego dzieła. Natomiast zakres tej nazwy obejmuje cały wachlarz wyrobów kultury bytu, społecznej i symbolicznej¹⁰. Jednym z wytworów człowieka są także przekazy medialne i takąż kultura, która wyewoluowała wraz z pojawieniem się powszechnie dostępnego, zglobalizowanego przekazu audiowizualnego z kultury masowej w powiązaniu z kulturą popularną¹¹.

Kultura medialna to przestrzeń, w której desygnaty obu powyższych pojęć zachodzą na siebie. Są to treści dostępne we wszystkich rodzajach mediów od tradycyjnych po te najnowsze. Badacze kultury medialnej najczęściej wskazują na jej stechniczowany przekaz, ogromną liczbę uczestników, brak kulturowej autonomii, dominację

⁶ J. Dołęga, *Analiza pojęcia symbolu*, „Studia Philosophiae Christianae” 2003, t. 39, nr 2, s. 87-88.

⁷ Tamże, s. 90.

⁸ Tamże, s. 89.

⁹ Por.: J. Dołęga, *Analiza pojęcia symbolu*, „Studia Philosophiae Christianae” 2003, t. 39, nr 2, s. 87-88; M. Gogacz, *Szkice o kulturze*, Kraków-Warszawa 1985, s. 10-12; A.M. Krąpiec, *Ja człowiek. Zarys antropologii filozoficznej*, Lublin 1974, s. 199-202; Jan Paweł II, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, red. M. Radwan i in., Rzym 1988; C. Bartnik, *Teologia kultury*, Lublin 1999.

¹⁰ A. Kłoskowska, *Socjologia kultury*, Warszawa 2007, s. 67-81

¹¹ M. Wrońska, *Kultura medialna w kontekście edukacyjnym*, w: D. Hejwosz, W. Jakubowski (red.), *Kultura popularna – tożsamość – edukacja*, Kraków 2010, s. 199.

atrakcyjności w jej treściach i przekazach, zmiany w procesie twórczym, wytwarzanie systemu zjawisk projekcji i identyfikacji oraz nieokreślony związek z rzeczywistością¹². Ponadto, Golka podkreśla jej planetaryzm, kosmopolityzm i uniwersalizm związane z dążeniem jej nadawców do zdobycia odbiorcy światowego¹³. Według Marty Wrońskiej pojęcie to obejmuje także warstwę świadomości społecznej, która wyraża oceny, opinie, poglądy i postawy wobec mediów, a także wiedzę, umiejętności i nawyki charakteryzujące zbiorowość zgodnie z funkcjonującym systemem wartości¹⁴. Autorka zwraca też uwagę na rolę zinstytucjonalizowanych zbiorowości społecznych, budowany przez te społeczności język, siłę ideologii, specyficzne formy zachowania i systemy wartości. W komunikacji z członkami zbiorowości liderzy bardzo często odwołują się do warstwy i rzeczywistości symbolicznej, aby wyznaczyć punkt odniesienia wspólnoty, obudzić bardziej wzniosłe odczucia, legitymizować postulaty czy stwierdzenia. Jedną z takich zinstytucjonalizowanych zbiorowości jest Kościół, a więc i wierni, których język, a co za tym idzie wartości, symbole, wzory zachowań, przekonania są obecne w przestrzeni i kulturze medialnej. Język religijny to religijny sposób użycia języka, który nie pełni jedynie funkcji reprezentatywnej, ekspresywnej czy komunikacyjnej, lecz strukturalizuje „świat religijny”. Tworzy on z wrażeń przedmioty religijne, poszczególne „światy” oddziałujące na siebie i należy do podstawowych narzędzi budowania uniwersum religijnego¹⁵.

Wraz z rozwojem mediów ewoluuje też styl uczestnictwa w życiu Kościoła, a sam Kościół nie może od nich się odcinać.

Wraz z rozwojem mediów ewoluuje też styl uczestnictwa w życiu Kościoła, a sam Kościół nie może od nich się odcinać. Jan Paweł II w orędziu na XXIV Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu mówił, że „Jest oczywiste, że także Kościół, spełniając coraz bardziej naglące zadanie ewangelizacji, powinien skorzystać z nowych możliwości, które otworzył postęp w dziedzinie techniki komputerowej i satelitarnej”¹⁶. Również Instrukcja duszpasterska o przekazie społecznym *Aetatis novae*

¹² Tamże.

¹³ Tamże.

¹⁴ M. Wrońska, *Kultura medialna w kontekście edukacyjnym*, dz. cyt., s. 199.

¹⁵ A. Nowicki, *Pojęcie i funkcja symbolu religijnego*, „Studia Włocławskie” 2022, nr24, s. 202.

¹⁶ Jan Paweł II, *Misja Kościoła w erze komputerów. Orędzie na XXIV Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu*, Watykan, 24.01.1990, nr 2, <http://www.paulus.org.pl/display,243.html>, (dostęp 4.10.2023).

usilnie zachęca do tego, by obok metod tradycyjnych (świadeństwo życia, nauka religii, kontakt osobisty, pobożność ludowa, liturgia i inne obrzędy), ważnym środkiem ewangelizacji i katechezy stały się środki przekazu. Istotnie, „Kościoł byłby winny przed swoim Panem, gdyby nie używał tych potężnych pomocy, które ludzki umysł coraz bardziej usprawnia i doskonali”¹⁷.

Jednym z przejawów obecności Kościoła w kulturze medialnej jest niewątpliwie film religijny. Korzenie kina religijnego sięgają w zasadzie początków kinematografii. Już w 1897 roku na francuskich ekranach pojawiły się pierwsze Żywoty i Pasje Chrystusa, a w 1900 roku Georges Méliès w dziesięciminutowym filmie opowiedział, wykorzystując właściwe mu triki, dzieje św. Joanny d’Arc od pierwszych objawień po jej apoteozę. W ciągu stu dwudziestu ośmiu lat istnienia kina bohaterami filmów były postacie biblijne, osoby beatyfikowane i kanonizowane przez Kościoły oraz uznawane za bohaterów wiary. Część z tych obrazów odzwierciedla literackie hagiografie, inne sięgają po motywacje i przeżycia osób wierzących, próbując zgłębiać ich duchowość, bez ulegania upraszczającym tendencjom wchodzą w nurt kina psychologicznego. Jeszcze inne mówią o świętych oderwanych od autentycznej historii, wśród których prym wiodą filmy o św. Mikołaju, jak choćby tegoroczna propozycja Anny Wieczur „Uwierz w Mikołaja”, które zapełniają sale kinowe i kanapy przed domowymi telewizorami i komputerami.

Niemniej jednak siła oddziaływania tych historii od lat sprawia, że widz poszukuje dalszych informacji wśród bliskich, we wspólnocie, a coraz częściej w internecie.

Szczególną rolę odgrywają dziś media w duszpasterstwie powołaniowym, ponieważ „dają możliwość dotarcia tą drogą do wszystkich osób poszukujących, bez względu na to, czy są one wierzące i praktykujące na co dzień, czy też nie. Ta wirtualna przestrzeń jest miejscem, do którego może wejść każdy z całym swoim osobistym światem, kiedy chce i na jak długo chce, bez żadnych zobowiązań, pozostając jednocześnie we własnym realnym świecie”¹⁸. Po wpisaniu w wyszukiwarce internetowej Google frazy *filmy o powołaniu kapłańskim* odnaleziono 62 000 wyników w 0,39 s., co wskazuje na częstotliwość poszukiwania i liczebność dokumentów dotyczących powołania kapłańskiego.

¹⁷ Papiaska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Aetatis novae. Instrukcja duszpasterska o przekazie społecznym w dwudziestą rocznicę ogłoszenia Instrukcji Communio et progressio*, Watykan, 22.02.1992, nr 11, <http://www.kuria-dodatek.szczecin.opoka.org.pl/czytelni/srodki/aetatis.htm> (dostęp 14.10.2023); Apostolic Exhortation *Evangelio Nuntiandi* (December 8th, 1975): AAS 68 (1976), 45.

¹⁸ S. Soczyński, *Duszpasterstwo powołań we współczesnym społeczeństwie telematycznym*, „Studia Salvatoriana Polonica” 2013, nr 7, s. 68.

Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie jakie symbole religijne są wykorzystywane do budowy świata przedstawionego we współczesnym polskim filmie traktującym o powołaniu w wierze rzymskokatolickiej upowszechnianym na platformach streamingowych. Interesujące jest także to, czy i w jaki sposób różnią się one w obrębie konkretnych produkcji i czy środowisko w jakim powstaje produkcja ma wpływ na rodzaj i bogactwo wykorzystywanych w filmie symboli.

Materiał i metoda

W niniejszym opracowaniu materiał badawczy stanowią dwa współczesne filmy zestawione w oparciu o dobór celowy: „Boże Ciało” Jana Komasy z 2019 roku (3 050 000 wyników w 0,38 s) i „Powołany” Jana Sobierajskiego z 2022 roku (535 000 wyników w 0,45 s). Oba są filmami najnowszymi, oba opowiadają o powołaniu kapłańskim i oba są dostępne na platformach streamingowych. Różni je natomiast osoba scenarzysty i jego stosunek do wiary i Kościoła.

Jan Komasa jest polskim reżyserem i scenarzystą filmowym, absolwentem Wydziału Reżyserii i Realizacji Telewizyjnej PWSFTViT w Łodzi, członkiem Amerykańskiej Akademii Sztuki i Wiedzy Filmowej (AMPAS). Twórczość Jana Komasy z jednej strony dotyka problematyki aktualnych wyzwań młodego pokolenia, z drugiej uniwersalnych prawd o człowieku. Już jego debiut „Fajnie, że jesteś” (2004) został nagrodzony w Cannes¹⁹. Tworzy kino łącząc siłę współczesnego technologicznego języka filmu z opowieścią obserwacyjną, symboliczną. To twórca, który wciąż próbuje nowych form, szuka rozmaitych sposobów opowiadania i obrazowania, tematów które mocno igrają z losem. W swoim dorobku ma filmy fabularne: „Sala samobójców” (2011), „Miasto 44” (2014), „Hejter. Sala samobójców” (2020) oraz nominowany do Oscara film „Boże Ciało” (2019).

Reżyser Janek Sobierajski i autor zdjęć Andrzej Kocuba to młodzi filmowcy, którzy głoszą Dobrą Nowinę za pomocą różnych form video. Od kilku lat wspólnie realizują produkcje, które niosą wartości chrześcijańskie. Warsztat filmowy zdobywali na planach filmowych, w telewizji oraz Akademii Filmu i Telewizji w Warszawie. Na co dzień pracują w branży filmowo-telewizyjnej. W ostatnich latach byli zapraszani do współtworzenia Polskich produkcji filmowych opartych na wartościach chrześcijańskich, takich jak: „Miłość i miłosierdzie” reż. Michał Kondrat, „Proroctwo” prod. Fundacja Św. Filomeny, „Dwie Korony” reż. Michał Kondrat, „Kim jest dla mnie Maryja” reż. Piotr Śliżewski, „Matteo” reż. Michał Kondrat. Zrealizowali setki form

¹⁹ <https://www.festival-cannes.com/en/f/fajnie-ze-jestes>, (dostęp 15.03.2024).

video promujących wartości, w tym kampanie ogólnopolskie jak np. „Małżeństwo – droga naszego życia” dla Fundacji Mamy i Taty²⁰.

„Boże Ciało” to dramat połączony z przypowieścią filmową w bazach filmowych skatalogowany jako film obyczajowy, psychologiczny religijny, oparty na faktach²¹. Scenariusz, inspirowany prawdziwą historią, napisał Mateusz Pacewicz deklarujący się jako „katolicki ateista”. Film opowiada historię chłopaka Daniela (Bartosz Bielenia), który wyjściu z poprawczaka chciał zostać księdzem, lecz kandydat do seminarium duchownego nie może być skazany wyrokiem sądu. Wyjeżdża, więc do małej miejscowości, gdzie podszywa się pod księdza i staje się duchowym przywódcą lokalnej społeczności. Historia głównego bohatera jest pretekstem do ukazania uniwersalnych prawd o prowincjonalnej społeczności. Jednocześnie linia narracyjna oscyluje wokół indywidulanej przemiany głównego bohatera łączącego w sobie sacrum i profanum – chęć świętości i niemożność odcięcia się od grzechu. Historia w „Bożym Ciele” nie jest teologizowana, to opowieść przepełniona psychologizmem i emocjonalnością. Film ma kilka warstw opowieści, które wyznaczają sposób obrazowania: dotyczących wiary, duchowości, obrazu kościelnej instytucji, znaków religijności, relacji w małej społeczności oraz człowieka w obliczu poszukiwania sensu życia.

Producenci Aurum Film mieli do dyspozycji budżet w wysokości \$ 1 300 000. Według wirtualnych mediów zgromadził 1,6 mln widzów²². Obecnie film można obejrzeć na platformie Netflix, gdzie w 2020 roku był jednym z najczęściej oglądanych dramatów²³.

Inicjatorem i scenarzystą projektu „Powołany” – filmu, który ma pokazywać prawdę o szczególnym darze jakim jest kapłaństwo jest Ks. Piotr Śliżewski oraz Duch Święty²⁴. „Powołany” to film skatalogowany jako religijny, dokument fabularny.

²⁰ „Powołany” to powstający film ukazujący wartość kapłaństwa, <https://missio.org.pl/uncategorised/powolany-to-powstajacy-film-ukazujacy-wartosc-kaplanstwa/>

²¹ <https://www.filmweb.pl/film/Bo%C5%BCe+Cia%C5%82o-2019-808863>, (dostęp 14.10.2023), <https://filmpolski.pl/fp/index.php?film=1246762>, (dostęp 14.10.2023).

²² TW, *Producent „Bożego Ciała”, „Zmijowiska” i „Króla” z 36,5 mln zł wpływów i 2,2 mln zł zysku*, <https://www.wirtualnemedial.pl/artykul/aurum-film-wyniki-finansowe-2019-rok-producent-boze-cialo-zmijowisko-i-krol-z-36-5-mln-zl-wplywow-i-2-2-mln-zl-zysku>

²³ B. Erlingh, *Na Netflixie Polacy najchętniej oglądają dramaty, coraz popularniejsze filmy fantasy*, https://www.press.pl/tresc/64222,na-netflixie-polacy-najchetniej-ogladaja-dramaty_-coraz-popularniejsze-filmy-fantasy, (dostęp 15.10.2023).

²⁴ Napisy końcowe do filmu „Powołany” (*Called*) 2022 – Film na czasy ostateczne, <https://www.youtube.com/watch?v=Zoos1qXlINM>; *Miliony widzów i tysiące nawróceń w 4 miesiące. „Powołany” – przez ten film mówi sam Bóg*, <https://pl.aleteia.org/2022/10/30/film-powolany/>, (dostęp 15.10.2023).

ryzowany²⁵, ukazujący niezwykłą historię spotkania zamożnej rodziny z kapłanem katolickim podczas wizyty duszpasterskiej. W bogatym wnętrzu ksiądz (Marcin Kwaśny) zastaje również młodego chłopaka (Jakub Dmochowski), wpatzonego w swojego ojca (Rafał Szałajko), który jest skrajnym antyklerykałem. W trakcie wizyty pojawia się również zbuntowana córka (Paulina Śmigielska), która jest zwabiona przez swoją mamę (Marta Lewandowska) pod pretekstem pomocy przy zakupach internetowych. W trakcie tej niecodziennej wizyty duszpasterskiej dochodzi do mocnej wymiany zdań i zderzenia światopoglądów, wychodzą też na jaw tajemnice, które od lat niszczyły relacje rodzinne. W czasie poruszanych zagadnień kapłan opowiada niezwykle, ale prawdziwe historie osób świeckich, które nawróciły się poprzez posługę księży. Są to spektakularne nagrania dokumentalne, w których obserwujemy kompletną przemianę siedmiu osób: Marty Przybyły, Pawła Martyniuka, Joanny Nowackiej, Marcina Ostrowskiego, Dawida Cmoka, Adama Szymkowskiego oraz Joanny i Marka Klęk.

Produkcja Fundacji Filmowej Powołany i Najświętszej Marii Panny²⁶ otrzymała błogosławieństwo oraz honorowy patronat abp. Stanisława Gądeckiego, Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski²⁷.

Film dysponował budżetem w wysokości \$ 23 264 i powstał dzięki datkom, m. in. wsparciu kilkuset darczyńców z całego świata oraz kapitałowi kilku mecenasów filmu. Film można obejrzeć na platformie Katoflix oraz VOD.pl Na samym YouTube gdzie od początku film był udostępniany zgromadził 3,4 mln. widzów. Obecnie trwają zdjęcia do drugiej części filmu.

W badaniach zastosowano analizę zawartości (ilościową i jakościową)²⁸ analizę porównawczą oraz wykorzystano nurt semantyczny wskazujący na znaczenie symbolu w filmie.

Symbolle religijne w analizowanych produkcjach

Według Dariusza Martynowicza kino w swej „strukturze posiada charakter znakowy, podobnie do religii wytwarzającej pewne modele rzeczywistości. Ricour, czy Eliade uważają, że symbol (operowanie symbolem) jest dowodem na związek człowieka

²⁵ <https://www.filmweb.pl/film/Powo%C5%82any-2022-10011895>, (dostęp 15.10.2023).

<https://filmpolski.pl/fp/index.php?film=1260487>, (dostęp 15.10.2023).

²⁶ Napisy końcowe do filmu *Powołany (Called) 2022 – Film na czasy ostateczne*, <https://www.youtube.com/watch?v=Zoos1qXlINM>; *Duch Święty pisał scenariusz, Maryja zdobyła finansowanie...*, <https://kjb24.pl/duch-swiete-pisal-scenariusz-maryja-zdobyła-finansowanie/> (dostęp 15.10.2023).

²⁷ R. Łączny, *Film „Powołany” już dostępny dla widzów*, https://www.ekai.pl/good_movie/film-powolany-juz-dostepny-dla-widzow/, (dostęp 15.10.2023).

²⁸ Lisowska-Magdziarz M., *Analiza zawartości mediów*, Kraków 2004.

z sacrum²⁹. Właściwie więc symbol nadaje w jakimś sensie filmowi charakter religijny, a interpretacja filmu jawi się jako próba deszyfracji symbolu, obecnego jednocześnie w dwóch rzeczywistościach – konkretnej (geograficzno-historycznej) i niekonkretnej, często sakralnej – wszędzie i nigdzie – boskiej³⁰.

Film „Boże Ciało” jest rodzajem przypowieści, baśnią z morałem, w którym nie istnieje świat przyczynowo skutkowy, a jego akcja wbrew pozorom nie rozgrywa się w Polsce 2019 roku, tylko „gdzieś”, w jakimś „miejscu”, które mogłoby znaleźć się gdziekolwiek na świecie. Choć większość zdjęć wykonano we wsi Jaśliska w województwie podkarpackim, a scena, w której młodzi mężczyźni rozmawiają z „księdzem” pijącym piwo rozegrała się w Tabaszowej nad Jeziołem Rożnowskim (powiat nowosądecki), film zamyka 5 kapliczek Matki Boskiej z 5 różnych miejscowości oraz krzyż, co pokazuje, że historia ta może zdarzyć się wszędzie, gdzie sięga wiara/wyznanie. Z drugiej jednak strony patrząc poprzez pryzmat historii Polski i trwający od drugiej połowy XVI wieku kultu Maryi jako Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski nie może dziać się nigdzie indziej.

Film „Boże Ciało” jest rodzajem przypowieści, baśnią z morałem, w którym nie istnieje świat przyczynowo skutkowy, a jego akcja wbrew pozorom nie rozgrywa się w Polsce 2019 roku, tylko „gdzieś”, w jakimś „miejscu”, które mogłoby znaleźć się gdziekolwiek na świecie.

Podobnie „Powołany”, przedmieścia większego miasta – jakiego nie wiadomo – rezydencje uciekających z metropolii bogaczy są wszędzie. Ksiądz przychodzi w ciemności ulicy i po skończonej wizycie duszpasterskiej odchodzi w noc. Jednak już pod kątem analizy osi świata filmowego filmy te bardzo się różnią.

Symboliczna sakralność świata Komasy budowana jest głównie poprzez czynności rytualne (msza, kazanie, spowiedź, pogrzeb, procesja Bożego Ciała), ale w ujęciu tzw. „tradycyjnej religijności wiejskiej”. Według Zbigniewa Wierzbickiego społeczność tradycyjna nie zna swej odrębności, bo żyjąc tradycyjnie, nie uświadamia jej sobie. Członkowie grupy uzmysławiają ją sobie zwykle z chwilą pojawienia się poczucia zagrożenia dla ich stylu życia, czy światopoglądu. Nie zawsze jednak

²⁹ D. Martynowicz, *Symbol w filmie W imię... Małgorzaty Szumowskiej w perspektywie interpretacji kerygmatycznej*, „Analecta Cracoviensia” 2017, t. 49, s. 137.

³⁰ Tamże.

rozdzielenie między chłopską tradycyjnością, a „tradycjonalizmem” zarysowuje się wyraźnie³¹. Dla Stanisława Czarnowskiego np. ostatni „nie polega bynajmniej na tym, by wszystkie elementy kultury chłopskiej były pradawne (...) odziedziczone od praprzodków, ale na tym, że wszystkie elementy tej kultury, zarówno zupełnie nowe, jak i bardzo dawne, prezentują się w jednej płaszczyźnie jako to, co „zawsze było”, jako to, „co się zawsze robiło (...)”, zgodnie zresztą ze stanowiskiem historyka, że „społeczeństwa rolnicze nie mają historii”³², lecz mają za to tradycję.

W „Bożym Ciele” to właśnie tradycyjna organizacja życia wokół władzy kościelnej i świeckiej – bez wątpliwości, rozliczania i zadawania pytań – sprawia że posługa fałszywego księdza jest możliwa. Zagrożenie wywołują nie tyle dziwne niekonwencjonalne metody prowadzenia mszy i modlitwy, co próba włączenia do wspólnoty wdowy i walka o pogrzeb kierowcy. Zdumienie budzi modlitwa podczas otwarcia nowego skrzydła zakładów, w której fałszywy ksiądz wypomina wójtowi chciwość.

W „Bożym Ciele” to właśnie tradycyjna organizacja życia wokół władzy kościelnej i świeckiej – bez wątpliwości, rozliczania i zadawania pytań – sprawia że posługa fałszywego księdza jest możliwa.

Tradycyjną wiejską religijność obserwujemy chociażby w scenach: kolejki do spowiedzi, postania po księdza zamiast po lekarza do łóża śmierci, czy w tablicy upamiętniającej sześć ofiar wypadku (forma kapliczki). Notabene nie ma na tablicy ani w kościele miejsca dla kierowcy, który spowodował wypadek ani dla wdowy – nie ma tu zrozumienia dla bliźniego, ani potrzeby stawania w prawdzie – choć to młodzi, którzy zginęli w wypadku byli pod wpływem narkotyków, a kierowca drugiego pojazdu od 4 lat był abstynentem. Jest wspólnota zorganizowana wokół gospodyni księdza i wiara bez głębi, bez poszanowania dla przykazań i ich zrozumienia, bez miłosierdzia. Analiza „Bożego Ciała” pod kątem sakramentów wykazała obecność chrztu świętego (x1), Eucharystii (x9), pokuty ale bez pojednania (x2), namaszczenia chorych (x1), kapłaństwa (x1). Lista sakramentów jest więc niepełna, pomija

³¹ Z.T. Wierzbicki, *Tradycyjna religijność wiejska. Studium porównawcze*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1979, t. VII, s. 116.

³² S. Czarnowski, *Podłoże ruchu chłopskiego*, w: S. Czarnowski, *Dzieła*, t. 2, Warszawa 1956, s. 168. Następny cytat: K. Grzybowski, *Ojczyzna, naród, państwo*, Warszawa 1977 s. 9, cyt. za Z.T. Wierzbicki, *Tradycyjna religijność wiejska. Studium porównawcze*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1979, t. VII, s. 116.

bierzmowanie i małżeństwo, kładąc wyraźny nacisk na Msze święte, modlitwy za zmarłych i przed posiłkiem oraz pogrzeb.

Sakramenty te obecne są również w „Powołanym”, ale jako siedem, głównych posług zleconych kapłanom. Sakramentom tym towarzyszy nie tylko zrozumienie ich istoty, ale również nawrócenie: 7 świadectw zakończonych nawróceniem i 8 – przemiana rodziny, która przyjmuje księdza w ramach wizyty duszpasterskiej. Sama już wizyta kapłana napotyka mocno zlaicyzowaną przestrzeń, w której dominują „dekoracje Bożego Narodzenia”, a jedyną wierzącą jest matka – model kobiety tradycyjnej – którą domownicy traktują z pobłażaniem jako niespełna rozumu, biegającą do spowiedzi zamiast do psychologa i na te swoje pielgrzymki.

W odróżnieniu od „Bożego Ciała”, traktującego sakramenty wybiórczo w „Powołanym” lista ich jest pełna: chrzest święty (x1), bierzmowanie (x1), Eucharystia (x3), pokuta i pojednanie (x1), kapłaństwo (x5), małżeństwo (x1). Poza tym widz towarzyszy bohaterom w rekolekcjach, podczas mszy o uzdrowienie duszy i ciała, egzorcyzmu, oraz modlitwy o błogosławieństwo dla domu i rodziny. Sakramenty te mają też głębszy sens gdyż pozostawiają w przyjmujących je bohaterach realną przemianę wewnętrzną.

Wyraźne różnice uwidaczniają się także w analizie pod kątem symboli. Symbol krzyża, który w pierwszej warstwie dotyczy okrutnego narzędzia karni, w drugiej jest symbolem odkupienia ludzi przez Chrystusa³³ pojawia się najczęściej zarówno w „Bożym Ciele” (aż 25 razy) jak i „Powołanym” (x16). Niezwykle ciekawy jest niewątpliwie portret przebywającego w poprawczaku Daniela, w którym jego twarz przesłania krzyż – statyczny w budowie, ale bardzo bogaty w znaczenia, wyrażający między innymi zgodę na wolę bożą. Na uwagę zasługuje też sposób obrazowania głównego bohatera podczas pożegnalnej Mszy świętej, w którym centralne miejsce zajmuje właśnie krzyż. Gdy kamera patrzy od dołu, Daniel urasta w oczach – z jednej strony wznosząc ręce w geście otwartości do modlitwy, z drugiej – powtarza niejako pozę Chrystusa na krzyżu – składając się w ofierze tej prowincjonalnej wspólnoty. Staje się ofiarą systemu, który odmówił młodemu dwudziestoletniemu człowiekowi z wyrokiem przyjęcia do seminarium, pomimo tego, że czuje on powołanie. Perspektywa od góry sprawia natomiast, że na tę całą sytuację widz patrzy niejako oczyma wiszącego na ołtarzu ukrzyżowanego Jezusa. Z jednej strony widz widzi oranta symbol duszy, która już żyje w pokoju Bożym. Z drugiej starannie przemyślane zastosowanie naprzemiennie perspektywy wysokiej i niskiej sprawia, że szczególnie w końcowych scenach widz odczuwa wszystkie konsekwencje czynu Daniela, ich obrazoburczy charakter. W „Powołanym” krzyż również jest elementem wnętrza kościoła ale to co zwraca uwagę widza to przede wszystkim krzyże górujące

³³ A. Nowicki, *Pojęcie i funkcja symbolu religijnego*, „Studia Włocławskie” 2022, nr 24, s. 208.

nad miastem na kościelnych wieżach i w jego przestrzeni. Są symbolem nie tylko odkupienia, opieki Boga nad ludzkim miastem (dawniej miasta były oddawane pod opiekę świętego), ale również pewnej aksjologii mieszkańców miasta, w której na czele znajdują się wartości chrześcijańskie.

Kolejnym elementem o niewątpliwie symbolicznym charakterze jest Pismo święte³⁴, które pojawia się z kolei dość często w „Powołanym” (x7), a w „Bożym Ciele” obecne jest tylko jako element wyposażenia kościoła. Pierwszy z filmów wyraźnie akcentuje czytanie Pisma świętego jako sposób na osobowe spotkanie z Bogiem poprzez jego słowa. Jeden z paragrafów Katechizmu, powołując się zresztą na konstytucję Drugiego Soboru Watykańskiego *Dei verbum*, przywołuje porównanie Wcielenia Jezusa do wcielenia Słowa Bożego w słowo ludzkie. Bóg, zstępując w swej dobroci, by objawić się ludziom, przemawia do nich ludzkimi słowami: „Słowo Boże, wyrażone językami ludzkimi, upodobniło się do mowy ludzkiej, jak niegdyś Słowo Ojca Przedwiecznego, przyjmawszy słabe ludzkie ciało, upodobniło się do ludzi”³⁵. Orygenes w ten sposób wyraził metaforę ziarna jako Słowa Bożego: Moim zdaniem każde słowo Pisma Bożego można porównać do jakiegoś nasienia, które ma taką naturę, że gdy zostanie rzucone w ziemię, odnawia się i bujnie rozwija w kłos albo w jakąś inną postać swojego gatunku. A rozwija się tym pełniej, im więcej trudu doświadczony rolnik włoży w zasiewy albo im łaskawsza będzie dla nich żyzna ziemia. Dzieje się więc tak, że dzięki pilnej uprawie małe nasienie, na przykład „nasienie gorczycy, które jest najmniejsze ze wszystkich nasion, staje się większe od wszelkich jarzyn i staje się drzewem, tak że ptaki niebieskie przylatują i gnieźdzą się w jego gałęziach”³⁶. Bohaterowie „Powołanego” faktycznie czytają pismo święte i ulegają przemianom jak np. Marta Przybysz, która po 23 latach wróciła na łono Kościoła i związała się pracą z domem opieki a później z hospicjum. Pokazuje też poprzez świadectwa w jaki sposób Bóg mówi do ludzi podsuwając im konkretne strony Pisma świętego lub wprost do głowy gotowe zdania i odpowiedzi na dręczące ich pytania. „Powołany” dużo częściej (x7) niż „Boże Ciało” (x2) akcentuje też wartość odmawiania różańca, nie tylko jako sposób na rozmowę z Bogiem ale również obronę członków rodziny przed siłami zła.

Kielich i hostia, wino i chleb, czyli krew i ciało Pana Jezusa również obecne są w obu produkcjach. W „Bożym Ciele” podczas Mszy świętej jak również w trakcie procesji Bożego Ciała. W „Powołanym” widz jest świadkiem działania Jezusa Chrystusa podczas adoracji Najświętszego Sakramentu a jedna z bohatererek opowiada o doświadczeniu miłości tak ekstremalnej, że nie da się tego opisać słowami, fali

³⁴ K. Bardski, *Biblia sakramentem miłości Boga i Kościoła*, „*Verbum Vitae*” 2005, nr 7, s. 201-214.

³⁵ *Katechizm Kościoła Katolickiego* 101; Sobór Watykański II, *konst. Dei verbum*, 13.

³⁶ Mt 13,31-32.

ognia przelewającej się przez całe ciało, samoistnym płaczu i osunięciu się na kolana przed Jego majestatem.

Nieobecne jest natomiast oko opatrności symbol Bożej wszech wiedzy i wszechmocy, które umieszczano zwykle w trójkącie wskazującym na Trójkę Świętą, otoczonym promieniami³⁷. Oko opatrności, nazywane również okiem wszytkowidzącym, jest graficznym przedstawieniem Boga czuwającego nad ludzkością i jest jednym z najstarszych symboli chrześcijańskich obecnych w Polsce, które pod zaborami było wyrazem wiary w ciągłą przychylność Boga dla cierpiącej Polski, w jego obecność w narodzie i przekonania o rychłym zesłaniu kary na jej gnębieli³⁸.

W obu filmach obecne są święte obrazy i figury, ale ponownie ich wykorzystanie wykazuje znaczące różnice. Obraz „Powołany” jest zdecydowanie pod tym względem oszczędniejszy. Choć pojawia się w nim zarówno Matka Boska (x6) jak i obraz Jezusa Chrystusa (x2) oraz pojedynczo inni święci to nie są one wyłącznie elementem scenografii lecz pewnego rodzaju łącznikiem pomiędzy rzeczywistością ludzką a boską, portalem ułatwiającym bezpośrednią rozmowę człowieka z jego stwórcą, np. postać Jezusa Miłosiernego towarzyszy umierającemu na nowotwór mózgu (glejak wielopostaciowy) Krzysztofowi w jego pożegnaniu z rodziną i światem doczesnym, co skutkuje też nawróceniem jego żony. Po jego śmierci w salonie jego żony pojawia się wizerunek określany jako Matka Boża z Tihaljiny albo Matka Boża Medziugorska autorstwa Richarda L. Georga, który zainspirowany apelem Jana Pawła II do artystów³⁹ tworzy wraz z rodziną nie tylko portrety ale i mały apostołat⁴⁰. Wdowa modli się przed nim ubrana w koszulkę z wizerunkiem Matki Boskiej.

W „Bożym Ciele” wizerunek Matki Boskiej (x22) i Jezusa Chrystusa (x14) pojawiają się zdecydowanie częściej niż w „Powołanym”. Święte obrazy są wszechobecne na plebanii i w domach mieszkańców wsi. W większości są to przedstawienia związane z kultem Najświętszego Serca Jezusa (pocz. XVII w.⁴¹) i polską tradycją umieszczania obok obrazu Serca Jezusa obrazu Serca Maryi⁴². Pojawia się też pomnik Jana

³⁷ S. Krzysztofowicz, *Źródła ikonograficzne przedstawień „Oka Opatrzności”*, „Polska Sztuka Ludowa” 1968, nr 3, s. 121-126.

³⁸ B. Klich, *Symbolika religijna w ikonografii lat 1860-1864 w zaborze rosyjskim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2000, nr MCCXXXVIII, s. 82-83.

³⁹ Jan Paweł II, *List apostołski Ojca Świętego Jana Pawła II do artystów*, hf_jp-ii_let_23041999_artists.pdf (dostęp 5.11.2023).

⁴⁰ <https://www.rlgeorge.studio/about-george-studio/> (dostęp 22.10.2023).

⁴¹ J. Walkusz, *Kult Najświętszego Serca Jezusa jako reakcja na Rewolucję Francuską*, „Symposium” 2015, nr 1(28), s. 9.

⁴² Znaczenie Serca Maryi w najwyższym stopniu zostało uwypuklone za sprawą objawień fatimskich, które wyznaczyły niemal nowy etap w kulcie Niepokalanego Serca Maryi. Kult ten posiada wiele ważnych i wymownych form wyrazu, pozostających niejednokrotnie pod znaczącym wpływem kultu Serca Jezusowego. Ścisłe powiązanie kultu Serca Jezusa i kultu Niepokalanego Serca Maryi znalazło bogaty

Pawła II usytuowany przy wejściu do kościoła. Jego istnienie w przestrzeni wsi jest znaczące, ponieważ to Papież Polak podkreślał, ścisłą więź i wspólnotę między Sercem Maryi i Sercem Jej Syna⁴³. Nie bez znaczenia dla interpretacji filmowej sytuacji jest fakt, że Sobór Watykański II zwracał uwagę na istotę tego kultu a mianowicie prymat miłości Boga i bliźniego. Wizerunek Serca Jezusowego znajduje się na centralnym miejscu w kapliczce poświęconej ofiarom wypadku, w której odmówiono miejsca kierowcy drugiego samochodu. Dla zrozpaczonej wdowy nie ma też miejsca we wspólnocie, która opłakuje stratę najbliższych.

Niewątpliwie ciekawym zabiegiem jest sposób użycia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej do ocieplenia odbijającego się wraz z nią w lustrze obrazu Daniela (księdza oszusta) poprzez zastosowanie podwójnej kolorystyki, tzn. cały kard jest zdecydowanie chłodniejszy niż odbicie w lustrze. Zabieg ten podkreśla dwoistość natury głównego bohatera. Z jednej strony zabójca, złodziej i szubrawiec, z drugiej człowiek, który swoje życie chciał poświęcić Bogu. Interesujące wydaje się też odwrócenie obrazowania Daniela, który jako przestępca, często wpatrzony jest w krzyż, odmawia różaniec (atrybuty przemiany wewnętrznej) natomiast Daniel jako ksiądz ukazany jest wyłącznie przez koloratkę, sutannę, ornat (atrybuty zewnętrzne) i tatuaż Matki Boskiej na plecach.

W obu produkcjach prawie nieobecne są symboliczne zapisy (A i Ω, IHS, Chi Rho, Tau-rho, INRI). Jedynie w *Bożym Ciele* chrystogram pojawia się na ornacie podczas pogrzebu kierowcy do którego udało się doprowadzić fałszywemu księdzu, a nie proboszczowi. Ciekawy jest również ubiór księży w obu filmach, ponieważ kolory szat liturgicznych pozwalają zorientować się w kalendarzu i sugerują okazję jakiej msza jest poświęcona. *Boże Ciało* ukazuje okres przygotowania do Bożego Ciała i krótki odcinek czasu po uroczystościach z nim związanych (biała x3, zielona x4, fiolet x3) natomiast *Powołany* ukazuje prawie pełen cykl kalendarza liturgicznego (biały x1, czerwona x2, czarna x1, złota x2). Ponadto film *Boże Ciało* częściej pokazuje osobę duchowną poprzez koloratkę (x16) i sutannę (x4) podczas gdy w filmie *Powołany* sama koloratka w czarnej koszuli nie występuje, jedynie sutanna pojawia się dwa razy.

Dość często występują też w obu filmach symboliczne gesty, tj.: znak krzyża („BC” x4 i „P” x5), złożenie dłoni do modlitwy („BC” x3 i „P” x5), Skinienie głowy lub podanie dłoni w geście braterstwa („BC” x2 i „P” x1), błogosławieństwo czy nałożenie rąk („BC” x1 i „P” x1). I tu przyznać należy, że gesty te są bardziej czytelne

wyraz w nauczaniu Papieża św. Jana Pawła II. *Przymierze serc*, <https://naszdzienik.pl/wiara-kosciol-w-polsce/122575,przymierze-serc.html>, (dostęp 31.10.2023).

⁴³ A. Jagiełło, *Znaczenie Kultu Najświętszego Serca Pana Jezusa w życiu osób wierzących*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 1994, nr 2, s. 75-82; *Przymierze serc*, <https://naszdzienik.pl/wiara-kosciol-w-polsce/122575,przymierze-serc.html>, (dostęp 31.10.2023).

w „Powołanym” niż w „Bożym Ciele”, np. staranne złożenie dłoni do modlitwy czy znak krzyża, który nie przypomina odganiaania natrętnego insekta.

Dość bogata symbolika religijna obrazująca w pierwszej warstwie zwierzęta (baranek, ryba, gołębnica, paw, jednorożec, pelikan, lew, wół, orzeł czy uskrzydłony człowiek – Mateusz) jest prawie nieobecna. Jedynie w „Powołanym” pojawia się symbol ryby oznaczający w pierwszej warstwie zwykłą rybę, w drugiej natomiast Chrystusa Zbawiciela⁴⁴. Ryba jest najstarszym symbolem Jezusa Chrystusa. A jednocześnie stanowi sekretny znak rozpoznawczy jego pierwszych wyznawców. W filmie jest ona elementem ozdobnym tabernakulum w pustej kaplicy hospicjum. Symbol ten z jednej strony ukazuje stałą obecność i opiekę Zbawiciela z drugiej niestety nieobecność kapłana, którego bez wątpienia potrzebują odchodzący do Pana samotni ludzie.

Wśród symboli odsyłających w pierwszej warstwie do zjawisk naturalnych na pierwsze miejsce pod względem częstotliwości pojawiania się w obu filmach wysuwa się światło.

Wśród symboli odsyłających w pierwszej warstwie do zjawisk naturalnych na pierwsze miejsce pod względem częstotliwości pojawiania się w obu filmach wysuwa się światło. Bardzo często jest to światło, które wpada do wnętrza kościoła przez boczne okna oświetlając kapłana lub wiernego jak to ma miejsce w scenach przemyśleń w „Bożym Ciele” (x9) gdzie atmosfera klimatem przypomina malarstwo Edwarda Hoppera zwanego też malarzem ciszy i samotności. Cisza i samotność umożliwiają człowiekowi doskonalenie siebie i swojego dzieła, wsłuchiwanie się w siebie i oczekiwanie na to co ma nastąpić. Każdy z tych kadrów opowiada całą historię, bije z nich melancholia. W drugiej warstwie światło to jest symbolem boskiej opieki, oświecenia jego mądrością, zaproszeniem do modlitwy. W „Powołanym” (x4) niezwykle sugestywna jest scena spowiedzi recydywisty podczas, której jego klęczącą w ciemnej celi sylwetkę oświetlają smugi gęsto padające z okna. Film ten stosuje też tak zwane światło wewnętrzne (x10), bijące jakby z wnętrza osoby głęboko wierzącej, którego nie dostrzegamy w świecie rzeczywistym tak dosłownie, bo przejawia się raczej w pogodzie ducha i spokoju wewnętrznym takich osób. Ciekawe jest też że światło świecy, które wskazuje na Chrystusa Zmartwychwstałego („Ja jestem światłością świata. Kto idzie za Mną, nie będzie chodził w ciemności, lecz

⁴⁴ A. Nowicki, *Pojęcie i funkcja symbolu religijnego*, „Studia Włocławskie” 2022, nr 24, s. 208.

będzie miał światło życia” J 8,12) i symbolizuje zwycięstwo a sens pojawia się częściej w tym znaczeniu w Bożym Ciele (x9) niż w Powołanym, gdzie (10/12) zostało zastosowane do ukazania wróżenia z kart tarota. Natomiast woda święcona, czy też fontanna jako symbol obmycia z grzechów pojawiają się częściej we właściwym kontekście w „Powołanym”. Daniel w Bożym Ciele podczas chrztu nie tylko skrapia nią głowy wiernych ale też symbolicznie kąpie się w niej wyrzucając w górę i łapiąc ją w usta na ołtarzu. W scenie tej padają też słowa dotyczące dzieci „to jest cud to jest to królestwo niebieskie na ziemi, o którym tyle czytamy w Ewangelii nie gdzieś tam, kiedyś tam tylko tu i teraz” przyjęte oklaskami przez zgromadzonych parafian i tylko gospodyni księdza zauważa w nich coś niewłaściwego ale nie na tyle by dociekać prawdy o księdzu, który zastępuje przebywającego na ukrytym przed władzami Kościoła odwyku proboszcza.

W obu produkcjach pojawiają się też motywy roślinne – Boże Ciało róża biała i różowa (x3), a w Powołanym czerwona, będąca symbolem męczeństwa, w szczególności Jezusa Chrystusa ze względu na krwisty kolor i na to, że kwiat róży ma pięć warstw płatków, czyli okwiatu, co symbolizuje pięć ran Pana Jezusa. Kolce róży symbolizują koronę cierniową. Taką właśnie różę trzyma w rękach wdowa po Krzysztofie słuchając nad grobem słów kapłana „z prochu powstałeś i w proch się obrócisz a Pan Cię wskrzesi w dniu ostatecznym. Żyj w pokoju”⁴⁵. W tym właśnie momencie serce żony zalewa miłość nie do opisanie, pustka, którą czuła przestała mieć znaczenie, a Bóg o którym mówił mąż jest, istnieje. Ludzki symbol miłości nabiera znaczenia religijnego.

W Bożym Ciele kwiaty róży i lilie będące symbolem Maryi⁴⁶ stanowią element dekoracji kościoła, kapliczek maryjnych i tej poświęconej ofiarom wypadku. Istotna jest też ich struktura i estetyka – kwiaty żywe pojawiają się tylko na ołtarzu natomiast te w kapliczkach to kwiaty sztuczne, brudne, przykryte patyną upływającego czasu i biedy. W „Bożym Ciele” (x1) i Powołanym (x1) zobrażowane zostały też gałązki brzozy, które związane przede wszystkim z kalendarzem liturgicznym

⁴⁵ J. Sobierajski, Powołany, time code 1:16:31 -1:16:39 .

⁴⁶ Kwiat róży wyrastający spośród kolców jest dla nas symbolem Maryi Niepokalanie Poczętej, a biel róży jest symbolem dziewictwa i czystości Maryi. Według prastarej chrześcijańskiej legendy lilia powstała z łez Ewy oplakującej wygnanie z Raju; stanowiła zarazem zapowiedź udziału Dziewicy Maryi w odkupieniu świata. W różnego rodzaju pieśniach i tekstach Matka Boża jest nazywana Czystą, Śliczną Lilią, Lilią Woniejącą lub po prostu Lilią. Uroda tego kwiatu zyskała największą pochwałę w Ewangelii św. Mateusza, który pisał: „Przypatrzcie się liliom polnym jak rosną: nie pracują, nie przędą. A powiadam wam, że nawet Salomon we własnej chwale swojej nie był tak przybrany jako jedna z nich”. Motyw lilii powtarzał się w kolędach i pastoralkach, a także w całej sztuce i twórczości chrześcijańskiej. Lilia wśród cierni, ostów, głogów była symbolem niewinności otoczonej złem, zob. *Znaki i symbole religijne*, <https://tysiaclecielne.pl/znaki-i-symbole-religijne,i221.html>, (dostęp 5.11.2023).

w pierwszym przypadku miały również chronić domy przed piorunami, burzami, gradem, a także przed złymi duchami i zapewniać dobrobyt oraz urodzaj⁴⁷.

Warto także zwrócić uwagę na naturę, której rola w filmie „Boże Ciało” i „Powołany” jest w jakiejś mierze istotna. Podkarpacka wieś – impresjonistyczne, synestezyjne pejzaże, bezkresna przestrzeń lasu, czy ponury ciemny krajobraz podczas pogrzebu młodego ojca i męża w „Powołanym”. Z jednej strony ma ona wymiar sakralny, unaocznia spotkanie z jakąś Tajemnicą i uruchamia wyobraźnię „wychodzącą poza widziany obraz”, z drugiej wyzwala autentyzm egzystencjalny bohaterów – pozwala zobaczyć i wykrzyczeć prawdę o sobie w sensie dosłownym, fizycznym (małość człowieka i jego śmiertelność) i w sensie emocjonalnym – niezgoda i zgoda zarazem na funkcjonowanie w tych dwóch porządkach – ludzkim i boskim.

Wnioski

Zaprezentowane rozważania dotyczące symboli religijnych w dwóch współczesnych polskich filmach miały za cel główny analizę zawartości pod kątem rodzaju i liczby wybranych symboli oraz propozycję sposobu ich odczytywania. Niewątpliwie przeprowadzone interpretacje odtworzyły pewien fragment wiedzy o charakterze faktograficznym, który może być przyczynkiem do dalszych badań w obszernym temacie symboliki religijnej w polskiej kinematografii i kulturze medialnej. Przeprowadzone analizy pozwalają na sformułowanie kilku wniosków.

Świat przedstawiony w filmach „Boże Ciało” i „Powołany” budowany jest poprzez użycie symboli religijnych i to właśnie one nadają mu w dużej mierze religijny charakter – nawet jeśli opis gatunkowy zawiera się w słowie obyczajowy, np. „Boże Ciało” na filmweb.pl.

Symbole te ustawiają świat przedstawiony w obrębie kalendarza liturgicznego, np. poprzez kolory szat liturgicznych. Ustanawiają też przestrzeń poprzez swoją estetykę – wiejska/miejska; bieda/bogactwo.

Analiza wykazała, że obie produkcje, niezależnie od środowiska powstania nie sięgają do dawnych znaków, napisów i symboli. Wykorzystują tylko te współcześnie, powszechnie używane, których znaczenie jest oczywiste zarówno dla wiernych jak i osób niewierzących, a szkoda bo jak twierdzi Tillich, „symbole nie pojawiają się dlatego, że ludzie ich usilnie pragną, ani nie umierają z powodu krytyki naukowej bądź praktycznej. Znikają dlatego, że nie wywołują już odzewu w zbiorowości, w obrębie której znalazły swój pierwotny wyraz”⁴⁸.

⁴⁷ Trzymało się je i nadal na wsi trzyma w domu przez cały rok, za świętymi obrazami lub za framugami drzwi, a potem się je paliło – podobnie jak z palmami z Niedzieli Palmowej.

⁴⁸ P. Tillich, *Dynamika wiary*, Poznań 1989, s. 63.

„Powołany” będąc filmem bezpośrednio związanym z Kościołem – produkcja otrzymała błogosławieństwo oraz honorowy patronat abp. Stanisława Gądeckiego, Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski – wykorzystuje większy wachlarz symboli, a ich znaczenie jest głębsze. Nie nadużywa znaku krzyża i wizerunku świętych. Wprowadza natomiast narzędzia marketingu religijnego – NMP na koszulkach – budowanie na nowo wspólnoty religijnej poprzez dumę z przynależności do wspólnoty wtajemniczonych, wierzących.

Patrząc na oba filmy poprzez kontekst historycznoliteracki i poszukując w nich popularnego motywu, toposu, możemy odczytać obecny w obu przypadkach motyw drogi jako symbol podróży ku Bogu i przemiany jaka dokonuje się w bohaterach. „Powołany” zbudowany jest w oparciu o świadectwa i odwołuje się do konkretnych osób, sakramentów, które realnie zmieniły ich biografię. Boże Ciało także jest filmem opartym na faktach.

Dodatkowe treści z pewnością odkryjemy sięgając po interpretację kerygmaticzną filmu, rozumianego jako tekst kultury. Interpretacja ta wpisuje się w egzystencjalny i hermeneutyczny model czytania kultury i jest zjawiskiem stosunkowo nowym – dość solidnie zakorzenionym w literaturoznawstwie, wciąż niedostatecznie obudowanym teoretycznie w historii odbioru filmu, choć pojawiły się teksty Adama Regiewicza, czy Dariusza Martynowicza. Jeśli przyjrzymy się kerygmатовi, można jego treść podzielić na kilka części, które odpowiadają prawdom wiary chrześcijańskiej: miłość Boga; rzeczywistość grzechu; odkupienie w Chrystusie ukrzyżowanym, pogrzebanym i zmartwychwstałym; konieczność przyjęcia przez wiarę Chrystusa jako osobistego Pana i Zbawiciela; posłannictwo Ducha Świętego; tajemnica Kościoła – wspólnoty zbawionych. Oba filmy odbijają te prawdy i inicjują wśród nich rozmaite pytania. Ale to już temat na kolejne rozważania.

Bibliografia

- Apostolic Exhortation Evangelio Nuntiandi (December 8th, 1975): AAS 68 (1976).
 Bardski K., *Biblia sakramentem miłości Boga i Kościoła*, „Verbum Vitae” 2005, nr 7, s. 201-214.
 Bartnik C., *Teologia kultury*, Lublin 1999.
 Borucki M., *Polskie symbole narodowe. Historia i współczesność*, Warszawa 2013.
 Cassirer E., *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, Warszawa 1977.
 Czarnowski S., *Podłoże ruchu chłopskiego*, w: S. Czarnowski, *Dzieła*, t. 2, Warszawa 1956.
 Dołęga J., *Analiza pojęcia symbolu*, „Studia Philosophiae Christianae” 2003, t. 39, nr 2, s. 77-95.
Duch Święty pisał scenariusz, Maryja zdobyła finansowanie..., <https://kjb24.pl/duch-swiety-pisal-scenariusz-maryja-zdobyła-finansowanie> (dostęp 15.10.2023).
 Dyczewski L., *Kultura polska w procesie przemian*, TN KUL, Lublin 1993.

Erlingh B., *Na Netflixie Polacy najchętniej oglądają dramaty, coraz popularniejsze filmy fantasy*, https://www.press.pl/tresc/64222,na-netflixie-polacy-najchetniej-ogladaja-dramaty_-coraz-popularniejsze-filmy-fantasy, (dostęp 15.10.2023).

Gogacz M., *Szkice o kulturze*, Kraków-Warszawa 1985.

Grzybowski K., *Ojczyzna, naród, państwo*, Warszawa 1977.

<https://www.festival-cannes.com/en/f/fajnie-ze-jestes/>, (dostęp 15.03.2024).

<https://www.filmweb.pl/film/Bo%C5%BCe+Cia%C5%82o-2019-808863>, (dostęp 14.10.2023).

<https://www.filmweb.pl/film/Powo%C5%82any-2022-10011895>, (dostęp 15.10.2023).

<https://filmpolski.pl/fp/index.php?film=1260487>, (dostęp 15.10.2023).

Jagiello A., *Znaczenie Kultu Najświętszego Serca Pana Jezusa w życiu osób wierzących*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 1994, nr 2, s. 75-82.

Jan Paweł II, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, red. M. Radwan i in., Rzym 1988.

Jan Paweł II, *List apostołski Ojca Świętego Jana Pawła II do artystów*, hf_jp-ii_let_23041999_artists.pdf (dostęp 5.11.2023).

Jan Paweł II, *Misja Kościoła w erze komputerów. Orędzie na XXIV Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu*, Watykan, 24.01.1990, nr 2, <http://www.paulus.org.pl/display,243.html>, (dostęp 4.10.2023).

Katechizm Kościoła Katolickiego 101; Sobór Watykański II, *konst. Dei verbum*, 13.

Klich B., *Symbolika religijna w ikonografii lat 1860-1864 w zaborze rosyjskim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2000, nr MCCXXXVIII, s. 73-88.

Kłoskowska A., *Socjologia kultury*, Warszawa 2007.

Krąpiec A.M., *Ja człowiek. Zarys antropologii filozoficznej*, Lublin 1974.

Krzysztofowicz S., Źródła ikonograficzne przedstawień „Oka Opatrzności”, „Polska Sztuka Ludowa” 1968, nr 3, s. 121-126.

Lisowska-Magdziarz M., *Analiza zawartości mediów*, Kraków 2004.

Lurker M., *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i legendach*, Kraków 1994.

Łączny R., *Film „Powołany” już dostępny dla widzów*, https://www.ekai.pl/good_movie/film-powolany-juz-dostepny-dla-widzow/, (dostęp 15.10.2023).

Martynowicz D., *Symbole w filmie W imię... Małgorzaty Szumowskiej w perspektywie interpretacji kerygmatycznej*, „Analecta Cracoviensia” 2017, t. 49, s. s. 129-144.

Miliony widzów i tysiące nawróceń w 4 miesiące. „Powołany” – przez ten film mówi sam Bóg, <https://pl.aleteia.org/2022/10/30/film-powolany/>, (dostęp 15.10.2023).

Mt 13,31-32.

Nowicki A., *Pojęcie i funkcja symbolu religijnego*, „Studia Włocławskie” 2022, nr24, s. 199-212.

Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Aetatis novae. Instrukcja duszpasterska o przekazie społecznym w dwudziestą rocznicę ogłoszenia Instrukcji Communio et progressio*, Watykan, 22.02.1992, nr 11, <http://www.kuria-dodatek.szczecin.opoka.org.pl/czytelni/srodki/aetatis.htm>, (dostęp 14.10.2023).

Polony L., *Symbol i muzyka*, Akademia Muzyczna, Kraków 2011.

Powołany (Called) 2022 – Film na czasy ostateczne, <https://www.youtube.com/watch?v=Zoos1qXlINM>, (dostęp 12.10.2023).

Powołany to powstający film ukazujący wartość kapłaństwa, <https://missio.org.pl/uncategorised/powolany-to-powstajacy-film-ukazujacy-wartosc-kaplanstwa/>, (dostęp 12.10.2023).

Przymierze serc, <https://naszdzienik.pl/wiara-kosciol-w-polsce/122575,przymierze-serc.html>, (dostęp 31.10.2023).

Soczyński S., *Duszpasterstwo powołań we współczesnym społeczeństwie telematycznym*,

„Studia Salvatoriana Polonica” 2013, nr 7, s. 61-72.

Tillich P., *Dynamika wiary*, Poznań 1989.

TW, *Producent „Bożego Ciała”, „Żmijowiska” i „Króla” z 36,5 mln zł wpływów i 2,2 mln zł zysku*, <https://www.wirtualnemedia.pl/artykul/aurum-film-wyniki-finansowe-2019-rok-producent-boze-cialo-zmijowisko-i-krol-z-36-5-mln-zl-wplywow-i-2-2-mln-zl-zysku> <https://filmpolski.pl/fp/index.php?film=1246762>, (dostęp 14.10.2023).

Walkusz J., *Kult Najświętszego Serca Jezusa jako reakcja na Rewolucję Francuską*, „Sympozjum” 2015, nr 1(28), s. 9-27.

Wierzbicki Z.T., *Tradycyjna religijność wiejska. Studium porównawcze*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1979, t. VII, s. 115-176.

Wrońska M., *Kultura medialna w kontekście edukacyjnym*, w: D. Hejwosz, W. Jakubowski (red.), *Kultura popularna – tożsamość – edukacja*, Kraków 2010.

Znaki i symbole religijne, <https://tysiaclecieidolne.pl/znaki-i-symbole-religijne,i221.html>, (dostęp 5.11.2023).

<https://www.rlgeorge.studio/about-george-studio/> (dostęp 22.10.2023).

Biogram autorki

Małgorzata Sławek-Czochra – dr, adiunkt w Katedrze Komunikacji Wizualnej i Nowych Mediów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie, członkini Polskiego Towarzystwa Badań nad Filmem i Mediami oraz Sekcji Socjologii Sztuki Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. Jej zainteresowania badawcze dotyczą obszarów związanych z komunikacją wizualną w przestrzeni publicznej i medialnej (film, plakat, sztuka współczesna, street art i graffiti) oraz zastosowania artificial intelligence w komunikacji i życiu społecznym.